

GIRALT LATORRE, JAVIER (2019): *Llibre de testaments (1398-1429) d'en Pere Oriola, notari de Fondespata. Edició i estudi lingüístic*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses, 209 p.

El professor Javier Giralt és actualment un dels millors coneixedors del català parlat i escrit a l'Aragó. Les seves publicacions sobre el llenguatge dels documents notariais dels segles XIV, XV i XVI ens mostren un investigador amb una sòlida base científica i uns bons fonaments metodològics. En són testimoni fidedigne dos dels seus llibres, un sobre la documentació notarial d'Albelda (Giralt 2012) i un altre de 2018 basat en l'estudi de cinquanta pergamins de la zona del Matarranya escrit juntament amb la professora Maite Moret, col·laboradora i companya seva a la Universitat de Saragossa. És precisament ella qui, en el pròleg al llibre que ara ressenyem, resumeix molt oportunament el contingut de l'obra: «El lector trobarà en aquest estudi una doble aportació; d'una banda l'edició acurada d'un text antic inèdit, redactat entre els anys 1398 i 1429, i de l'altra una visió general de la llengua en què està escrit, un llenguatge jurídic ple de formulismes, on els arcaïsmes i els dialectalismes hi troben acullida».

Formalismes, formulismes i arcaïsmes caracteritzen el llenguatge notarial.

Per formalisme entenem la disposició del contingut dins del document segons una distribució preestablerta, que reflecteix uns hàbits escrituraris multiseulars. Javier Giralt descriu bé la forma i estructura del text testamentari. Encapçala el testament un protocol inicial que conté: exordi o preàmbul (*Quoniam nullus in carne positus...*), notificació objectiva i intitulació (*Com yo na...muller de...veyna de...*) i exposició (*estan malalta pero stan en mon bon sen...*). La segona part del text és el *dispositiu*: designació de marmessors (*Eslig marmesós meus...*), reparació de torts (*sien pagats tots mos deutes...*), previsió de diners per a la salvació de l'ànima i per a obres pies (*Lex a sent Salvador...*), repartiment de l'herència (*Item lex a... fill meu...*), corroborament (*Aquest és lo meu derer testament...*). La tercera part, que tanca el document, es l'*escatocol* i conté la data tòpica i cronològica i l'especificació dels testimonis (*Feyt fo aço en Fondespata, a VII dies... Testimonis foren...*).

Els formulismes ajuden a donar una expressió al contingut i acostumen a iniciar cada una de les seccions del document. En els testaments la fórmula inicial és llatina: *Quoniam nullus in carne positus...* En canvi, els codicils s'inicien amb una fórmula en català: *Perquè de dret és ordenat que tota persona après son testament o testaments pot fer e hordenar son codicil o codicils...*

És en aquests formulismes on tenen cabuda bona part d'arcaïsmes, que troben antecedents en la documentació catalana, aragonesa i fins i tot occitana medievals. Per exemple, el mot *cors* 'cos' està ben documentat des de les *Homilies d'Organyà*, però també en tota la documentació occitana medieval. Coincident també amb les formes occitanes és la supervivència dels casos rectes medievals, com ara en el nom de la divinitat: «ço que Deus no vulle». També trobem la marca *-s* en el singular de l'adjectiu *sans*, en fórmules com: «yo, en Salvador Forès,.. estan sans, la mercé de Dèu», «sentin me no ben sans», forma que així mateix les *Homilies* testimonien. I es pot afegir a la llista de relíquies del cas recte l'adjectiu *prenys* 'prenada' i el substantiu *sastre* 'sastre'. El mot gramatical *ensemble* 'ensem' cal considerar-lo també un occitanisme molt ben documentat en els textos notariais aragonesos abans de i durant el segle XV.

La llengua dels testaments de Fontdespatlla és ben catalana, però els documents es van redactar a l'Aragó i ben prop de terres de parla aragonesa. És esperable que abundin els manlleus de l'aragonès. Javier Giralt, que segueix gairebé sempre el mestre Joan Coromines en qüestions etimològiques, fa bé d'assenyalar tots aquells casos que, malgrat poder justificar-se per aragonesisme, queden de vegades etiquetats al *DECat* com castellanismes o mossarabismes. Al mot *atrehudaments* 'tributs', ben vist per Giralt, es podria afegir *trehut*, que recorda el *treudo perpetuo* tan freqüent al dret aragonès. Sembla indubtable l'aragonesisme del mot *opòstomo* 'nat després de la mort del pare'. També han de carregar-se al mateix sac: *mitat*, *plagues*, *tabardo*, *tormo* i el verb *tasar* 'taxar'. Pel que fa al mot *manto*, és d'introducció temprana en català. En el plural *mantos* s'assenyala l'any 1325 en la indumentària del cavaller hospitaler que es relaciona en els textos publicats per Miret i Sans. Més tard està documentat el singular *manto* a la Seu d'Urgell l'any 1382, en l'inventari dels bens de Bernat Gomar, mencionat per Philip Rasico. Pot ser una de tantes paraules del lèxic comercial que viatgen arreu i que podrien provenir del

castellà, de l'italià o de l'aragonès. Tot menys (i aquí anem contra l'opinió del nostre estimat mestre Coromines) mossàrab. Ens permetrem, per acabar aquesta secció, de fer un suggeriment a propòsit de *rall*. El context no deixa veure si es tracta d'una 'ralladora' o d'allò que a l'Aragó s'anomena un *rallo* 'mena de càntir de fang de coll curt', que Casacuberta i Coromines situen a Echo en la publicació apareguda el 1936 dels materials aragonesos replegats en les seves excursions dialectals pel Pirineu aragonès. En els inventaris del segle xv de la comunitat de Teruel *rallo* es registra amb freqüència.

Molt interessant ens ha semblat la documentació de mots i formes que avui qualificaríem de "dialectals", per tal com han quedat fora de la norma i del lèxic més usual.

El manteniment del grup -N'S testimoniats per formes com *hòmens* és avui un tret considerat propi del català nord-occidental i també ho és l'alteració de la primera sibil·lant en el mot *professó* 'processó'. L'afèresi de la vocal inicial en *bondaran* té un correlat en una forma com *bondància*, usada avui a Areny com adverbí: *està bondància malalt*. El gup -N'R- d'un mot com *tonre* (ll. TONDERE) recorda formes pirinenques com *tinre*, *venre*. La morfologia verbal manifesta la seva afinitat amb els dialectes occidentals del principat. Per exemple, la tercera persona mostra la desinència -e tant en el present (*afronte*) com a l'imperfet (*casave*, *morie*), i fins i tot en el subjuntiu (*prengue*). En la sisena persona del present de subjuntiu crida l'atenció que aparegui de vegades la terminació -on (*dónon*, *pàgon*). I acaba de donar al llenguatge dels protocols el seu aspecte occidental la documentació de l'increment incoatiu -sc- (*partesquen*, *poseesque*), tret característic dels parlars del ponent català i del valencià.

Per al terme *cobertorat* 'tapat amb una cobertora', que Giralt ja apunta que es manté en domini ribagorçà, podem nosaltres oferir aquí alguns exemples toponímics: *las Coberteradas*, a Bisaurri, *la Cuberterada*, a Buira, al sud del Pont de Suert, *la font Cuberterada*, a Betesa (Areny), amb la qual cosa es fa palesa la continuïtat d'àrea lexical tot al llarg d'aquesta espina dorsal de la nostra llengua que va de la Ribagorça fins al Matarranya.

Un altre d'aquests mots que rarament podem oir avui fora de les àrees perifèriques és *paltuc*. De fet no l'he trobat mai a Lleida i personalment sols acostumo a usar-lo a Areny (Ribagorça), en un context familiar. Coll i Altabàs el va recollir també a les parles de la Llitera. El sentit en el text de Fontdespatlla no ofereix dubtes: «Item lex dona e poderosa a na Miquela, casera mia, de tots los meus béns sitis e mobles, [...] e que visque per tots los dies de la sua vida sobre aquells. ...però estan onestament e sens negun altre enpediment de mal paltuch provat» (83-8 v). Aquí el sentit sembla ser 'mal comportament', 'comportament deshonest'. És molt simptomàtic que Coromines dediqui a *paltrú* (*paltuc*) cinc columnes del seu *DECat*. Això pot indicar que no és ben clar l'origen del mot i cal apuntalar amb molts arguments la proposta etimològica. El sentit que avui nosaltres donem a *paltuc* 'menjar indigest que pesa a l'estomac i de vegades fa venir ganes de vomitar' no és incompatible ni amb l'accepció moral d'aquest text ni amb les més populars de 'budell rebotit', 'menjar indigest', que es dedueixen dels materials estudiats per Coromines i que ell resumeix amb el castellà *un mal embuchado*, l'italià *un mal boccone* o el català *una cosa de mal bocí*. El mestre recorda aquí «el mal bocí de fruita que Eva donà al primer Pare» (*DECat*, s.v. *paltrú*) i que certament té també resonàncies morals. Si un dia calgués revisar la història del mot, documents com el de Fontdespatlla poden ser de gran utilitat.

El treball del professor Giralt, si bé és fonamentalment una edició i un estudi lingüístic, no deixa de tocar, en la seva *Introducció*, aspectes que tenen més a veure amb la sociologia de la llengua que amb un estudi purament formal.

Un dels punts envers els quals vol dirigir la nostra atenció és el del paper de la dona en la societat reflectida pels documents: «El testament és un document únic, el fet de tenir-ne un gruix considerable amb una dona com a testadora afegeix un interès específic i molt particular a la col·lecció que aquí presentem». En concret són 38 els testaments dictats per dones. Però solament en tres testaments apareix una dona en el paper de marmessora. I val a dir que l'onomàstica dels textos notariais no tracta igualitàriament l'home i la dona: «Quant a les dones, en el testaments de Fontdespatlla només s'assenyala el prenom (mai el cognom) i sempre la seva relació amb un home [...] amb la qual es concreta el seu estat civil (*muller de*) o el vincle filial (*filla de*)».

Un altre aspecte és la possible relació entre identitat cultural i sentiment religiós, que Giralt sembla deduir del fet que «en gairebé 50 % dels testaments hi ha donatius a *senta Maria de Muntserat de Catalunya*, [...] cosa que demostra el lligam que existia entre aquestes terres aragoneses i les catalanes». No direm que no pugui ser així, però opinem que aquesta afirmació mereixeria una demostració més fonamentada. En aquest moment la considerem una hipòtesi provable, però no provada. Si algú estudiés un altre llibre d'una altra localitat de parla catalana de la banda del Matarranya i no apareguessin donatius a l'Abadia de Montserrat, deixaria de tenir validesa la hipòtesi del lligam amb les terres catalanes? O bé, invertint els termes, si ens situéssim en unes terres de parla castellana o aragonesa i apareguessin allà molts testaments amb donatius a Montserrat, bastaria això per suposar un lligam cultural? No haurà existit en el passat una relació de més independència entre el factor religiós i el factor, si no cultural, al menys administratiu? És destacable el cas de la confraria de la mare de déu de Montserrat de Sevilla, que en el temps de Setmana Santa treu tots els anys el seu pas als carrers. No estem negant la hipòtesi. Per contra, estem instant a una recerca ulterior que faci llum sobre aquest tema i sobre el bon fonament de les paraules de l'autor del llibre: «Aquest fet és ben important des del punt de vista de la identitat, perquè es comprova dins la comarca l'existència d'una devoció compartida que deriva dels contactes humans i comercials de l'àrea del Baix Aragó i el Matarranya amb la Catalunya central, afavorits per la circumstància de tenir una llengua comuna».

Aquest llibre de Javier Giralt sobre la documentació de Fontdespatlla és una obra molt acurada, feta amb escurpulositat filològica, amb una anàlisi exhaustiva de tots els fets lingüístics destacables i plena de suggeriments que constitueixen una invitació a anar més enllà i a continuar treballant en un terreny on encara hi queden força coses a dir.

Javier TERRADO
Universitat de Lleida

GIRALT LATORRE, Javier / NAGORE LAÍN, Francho (ed.) (2020): *Aragonés y catalán en la historia lingüística de Aragón*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 234 p.

Dins del marc dels cursos extraordinaris d'estiu de la Universitat de Saragossa amb seu a Jaca, l'edició del juliol de 2019 va consagrar un dels seus cursos a les dues realitats lingüístiques minoritàries i pròpies d'Aragó que són l'aragonès i el català, tal com reflecteix el títol general del llibre resultant i el de les diverses contribucions que aquest llibre aplega, i que editen dos professors ben coneguts de la Universitat de Saragossa: Javier Giralt Latorre i Francho Nagore Laín.

Tot seguint pautes de cursos anteriors, i de les publicacions consegüents, una breu presentació serveix de pròleg inicial al llibre (p. 9-10), en aquest cas signada per José Ignacio López Susín (director general de política lingüística del Govern d'Aragó) i per José Domingo Dueñas Lorente (director de la Càtedra Johan Ferrández d'Heredia). I val la pena indicar que aquest darrer havia substituït poc abans l'anterior director, el malaguanyat Chesús Bernal (1960-2019).¹

El pròleg subsegüent (p. 11-15), dels editors, serveix per justificar el disseny del curs i resumir *avant la lettre* les set contribucions que jo també resseguiré en aquesta recensió. D'altra banda, constitueix una penyora d'amor a la diversitat lingüística del territori estudiat la transcripció al final del pròleg de l'*Himne dialectal* creat ad hoc per una de les alumnes del curs, Judith Sanz Micó, i presentat per la seva autora a Jaca el dia de la cloenda, el 16 de juliol de 2019 (p. 15).²

1. És una bona notícia que l'edició en paper ofereixi l'alternativa de l'accés en línia, tal com s'assenyala al final de la presentació (p. 10), a través del següent enllaç: <<http://catedrajoanferrandezdheredia.lenguasdearagon.org>>.

2. «Crema el negre pany de dol / amb què vols fer embolcall / per cegar-hi el mirall / que et reflecteix ababol: // Si en talles per fer peçol, / amb els mots farem lligall, Y/ que no és xapurreig ni estrall, / que és llum més pura que el sol. // De ma llengua el seu abast / va del bell cor d'Aragó, / fins als llars dellà del mar; // una llengua, un poble, un fat / —que és violència l'escissió— / i mil formes de parlar».